

УДК 061.2 (477) “XX”

Ярослав Секо

НЕЛЕГАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті з'ясовано суть підпільних організацій, їх місце в структурі опозиційних суспільних рухів, проаналізовано проблеми загальної кількості організацій, чисельності, території діяльності, соціальні, вікові, освітні характеристики учасників підпільних організацій.

Ключові слова: підпільний рух, український націоналізм, націонал-комунізм, інтегральні націоналістичні організації, ревізіонізм.

Про нелегальний підпільний рух другої половини XX ст. українські історики заговорили в перші роки незалежності. Тоді на хвилі офіційної реабілітації шістдесятників і дисидентів, з яких зняли ярлики “буржуазних націоналістів” і “злісних антирадянщиків”, у працях Ю. Курносова [1], А. Русначенка [2], Г. Касьянова [3] окреслилася виразна тенденція до переосмислення іншого радянського кліше – “націоналістичних банд”. Як виявилось, за ним замовчувався цілий пласт національного руху, мета котрого була співзвучною боротьбі за незалежну Українську державу.

Проте, тема не отримала належного продовження, свідченням чого є відсутність монографій та дисертаційних досліджень. Стан її вивчення застиг на знайдених у архівах фактах діяльності, поверхневому аналізі ідеології, окресленні кола учасників. Проте, наведені дослідниками цифри і факти, містять неточності, розбіжності в прізвищах учасників, узагальнено подається інформація про окремі акції. Організації розглядаються самодостатньо, поза широким контекстом суспільного життя УРСР, що приводить до перебільшення згуртованості, цілеспрямованості та реального впливу на суспільство.

Діяльність підпільних організацій отримала слабку інтерпретацію в контексті популярної у вітчизняній історіографії 1990-х рр. концепції єдиного потоку національного руху. З легкої руки А. Русначенка їх було названо “перехідними організаціями” [2, с. 98]. Цим терміном проводилася думка про єдність лінії національного руху від ОУН і УПА через перехідні організації до шістдесятників і наступного масового національного руху в роки незалежності, від збройної боротьби до мирних засобів. На сторінках наукових праць домінувала думка про широку соціальну базу руху, його значимість та чисельність.

Проте, розробка теми показала, що феномен підпільних організацій значно ширший. Так, О. Бажан підкреслив ідеологічну строкатість підпільних організацій [4, с. 120]. З іншого боку, дослідникам не вдалося знайти сильних аргументів, котрі б показали вплив цих організацій і груп на шістдесятників та вироблення останніми концепції мирного протистояння владі. Головною вадою досліджень були не стільки фальсифікації, скільки відмова авторів звертатися до відповідних контекстів. Тому потребують уваги часові і просторові характеристики існування організацій, вивчення їх чисельного, соціального і освітнього складу, ефективності діяльності.

Сучасна джерельна база доволі тенденційна. Документи слідства та спогади учасників дозволяють реконструювати історичну канву виникнення та діяльності окремих нелегальних організацій. Метою даної статті є з'ясування комплексу проблем методологічного характеру – суті підпільних організацій, їх місця в структурі опозиційних суспільних рухів, проблеми загальної кількості організацій, чисельності, території діяльності. У статті аналізуються соціальні, вікові, освітні характеристики учасників підпільних організацій, дискутуються актуальні питання сучасної історіографії щодо місця й ролі підпільних організацій в українському націотворенні другої половини XX ст.

З-поміж методологічних питань, звертає на себе увагу критерій диференціації між бандами і нелегальними організаціями. Річ у тому, що радянська влада часто

використовувала терміни “банд-формування”, “націоналістичні банди” щодо учасників політичної боротьби, для їх дискредитації серед населення. Очевидна безпідставність такого ототожнення. Банди мають кримінальний характер і діють методами залякування і насилля. Нелегальні організації – структури політичного спрямування, а наявні елементи залякування і насилля в міру розвитку відходили на другий план, змінюючись агітаційними формами.

Прийняття населенням західноукраїнських областей радянської влади не було безконфліктним. Окрім згасаючого збройного опору залишків УПА, мали місце шкідницькі дії на ґрунті неприйняття колгоспного ладу, особистих образ тощо. Поза як діяльність підпільних організацій розвивалася в цьому середовищі, то владі було легко спекулювати, видаючи одні дії за інші. Цей пропагандистський прийом дуже поширений. За ним схожі явища узагальнюються терміном, із виразно негативним значенням. Слідство всіляко підкреслювало кримінальну складову, відкидаючи політичну. Мета влади була очевидною – формування серед громадян стійкого образу ворога, й розширення на цьому фоні кількості силових структур та їх повноважень. Пригадуються слова Рачковського – персонажа роману У. Еко “Празьке кладовище”: “Порядний ворог, страхітливий і упізнаваний, повинен бути прямо в будинку чи біля самого порогу будинку”... “Самоусвідомлення будується на ненависті. Ненависті до тих, хто відрізняється. Ненависть необхідно культивувати. Це громадянська пристрасть”.

Звідси потужна робота органів безпеки над штучним збільшенням кількості націоналістичних організацій. Як наслідок побутове шкідництво двох-трьох осіб подавалося результатом дії злочинної організованої групи. Опір населення колгоспному будівництву класифікувався як “антирадянська націоналістична діяльність”. Погодитися з цим критерієм – означає “оживити” в сучасній свідомості тезу керівника КДБ УРСР В. Нікітченка про викриття близько 200 націоналістичних та антирадянських груп у другій половині 1950-х рр.

Відомо, що органи безпеки мали в західних областях республіки розгалужену й чисельну мережу, отож, штучне збільшення кількості “бандформувань націоналістичної спрямованості” пояснювалося корпоративним інтересом. Тому, говорячи про організації необхідно звертати увагу на наявність формальних ознак: назви, офіційних документів, матеріалів діяльності. Важливо і те, чи надалі, відбуваючи покарання, ці люди вважали себе організацією.

У питанні загальної кількості підпільних організацій остаточної відповіді немає. Так, за даними республіканського КДБ, протягом 1954–1959 рр. в Україні було ліквідовано 183 націоналістичних та антирадянських угруповань, за антирадянську діяльність до суду віддали 1879 осіб, а профілактикою обійшлися ще щодо 1300. Тоді ж було викрито 46 антирадянських угруповань, куди входили інтелігенти, молодь. На думку А. Русначенка, який наводить ці цифри, абсолютну більшість у статистиці КДБ склали оунівські групи [2, с. 97].

Наукове вирішення цього завдання можливе за умови вироблення чітких критеріїв належності тих чи інших груп до підпільних організацій. Одна з проблем – віднесення чи невіднесення молодіжних груп ОУН 1940-х рр. до цих підпільних організацій. Чим їх вважати – завершальним акордом збройної боротьби чи якісно новим явищем національного руху? Наразі це питання залишимо відкритим. У межах даної статті вони включені в загальне число. По-друге, необхідно розрізняти політичний характер вимог організацій від різного виду шкідництва владі. По-третє, в 1950-х рр. мав місце індивідуальний опір, феномен котрого описано Л. Лук’яненком [5, с. 198], практики самоспалення (В. Макух, М. Бериславський), або ж ідеологічні за змістом дії “першотравневої двійки” [6], усі вони кваліфікуються в межах статті як позаорганізаційні форми.

На основі вивчення наукової літератури можна говорити про існування принаймні 68 груп (див. табл. 1). Ці організації не однорідні в ідеологічному спектрі. Дослідники О. Бажан та Ю. Данилюк виділяють три ідеологічні напрямки – націоналістичний, націонал-комуністичний та загальнодемократичний [4, с. 120]. Із таким поділом в цілому можна погодитися. Щоправда, термін “загальнодемократичний” не зовсім вдалий. Точніше

класифікувати ці організації як представників демократичного соціалізму, що ідеологічно тяжів до ревізйонізму або пошуку “соціалізму з людським обличчям”. За авторськими підрахунками, 44 організації представляють націоналістичний напрямок, 17 – демократичний соціалізм, 6 – націонал-комунізм. Ідеологію однієї організації не з’ясовано.

До цікавих роздумів схиляє територіальний зріз діяльності організацій (див. табл. 2). По-перше, традиції підпілля поширеніші були в західних областях – 36 організацій від загальної кількості (56 %). Це логічно пояснюється міцнішими традиціями підпільної діяльності та пізнішим початком роботи на цих територіях радянських силових органів. З іншого боку, в центральних і південних областях наприкінці 1950-х рр. почав розвиватися легальний рух, пов’язаний із шістдесятниками, а згодом – дисидентами.

Націоналістичні організації набули поширення переважно в західних областях – 33 із 39, тоді як демократично-соціалістичні та націонал-комуністичні – в решті областей – 19 із 22. Ці цифри, певною мірою, ілюструють ідеологічну розколотисть УРСР у досліджуваній період. У контексті сучасних політичних спекуляцій про “розкол України”, можна стверджувати, що “розкол” не є результатом дій нинішніх політичних еліт, а історичним спадком. Ідеологічні розбіжності другої половини ХХ ст. поставали з попередніх різних світоглядних і державницьких традицій українців. Підпільний рух цього часу їх успадкував та зафіксував, але не знайшов шляхів подолання розколу.

Аналіз часових меж діяльності підпільних організацій та їх контактів між собою, змушує переглянути твердження істориків про існування організованого руху. Як бачимо, за невеликим винятком діяльність цих організацій не перевищувала 2–3 роки. Це дозволяло організуватися й провести кілька акцій. За тривалішими проміжками діяльності, як правило, замовчуються перерви в роботі, або ж відсутність практичної роботи. Можна говорити, що їх учасники були носіями певних настроїв, однак, рівень участі в русі незначний.

Аналізуючи терміни діяльності відомих підпільних організацій (див. табл. 3), стає помітно, що їхній пік припадає на 1950–1960-і рр. – 70,59 %. Цікаво, якщо у випадку націоналістичних організацій спостерігається тенденція до зменшення кількості з 16 у 1950-х рр. до 14 у 1960-х, то кількість організацій демократично-соціалістичного напрямку – зростає з 3 до 10. Певною мірою це пов’язано із популярністю в опозиційно налаштованому середовищі ревізйоністських ідей.

Інший важливий момент – названі організації діяли практично самостійно, а отже, мало аргументів на користь твердження про існування руху як такого. Мова може йти лише про існування стихійних осередків, розрізнених в часі й не пов’язаних між собою, що мінімізує вплив цих організацій на ситуацію в республіці. Маємо інформацію лише про фрагментарні зв’язки між окремими організаціями націоналістичного напрямку. Так, у складі ОПВУ були колишні учасники молодіжної організації ім. Коновальця (Я. Ткачук); “Об’єднання” – “Пробоем”, “Загін юних повстанців (А. Кушка) і “Кричильська організація”; УНФ – “Кров України” (Б. Криса), “Нескорені” (М. Крайник).

Спроби об’єднання різних організацій також були лише епізодичні, що не дає підстав говорити про стійку тенденцію. Так, до складу УНФ увійшло “Братство тарасівців” М. Дяка, існували зв’язки із групою С. Двигала в Тернополі [7, с. 37]. Після арештів керівників УНФ, “Українська загальнонародна організація” оголосила себе її частиною і спадкоємцем під назвою УНФ-2. Відома інформація про входження до УНФ-2 організації “За волю!” І. Мандрика. Спроби консолідувати підпільні організації робилися неодноразово, однак, безуспішно. Спроби “Об’єднання” налагодити відносини з “ОУН-Північ” у Воркуті, а також залишками підпілля ОУН в Україні виявилися невдалими.

Існувало кілька перешкод виходу підпільних організацій за межі власного середовища. Серед них конспіративність й ефективність дій влади, здається, не потребують пояснення. Тому, зверну увагу на одну специфічну рису підпільних організацій – характер зв’язків між членами будувався на особистих взаєминах і довірі. Від цього чинника залежить спроможність окремо взятої організації до розширення соціальної бази та перетворення у впливовий рух, згуртований спільними інтересами багатьох незнайомих людей. Очевидно,

що на етапі виникнення дружні відносини є визначальними. Бути “своїм” означало перебувати в сфері побутових зв’язків, мати схожу біографію, статтю з кримінального кодексу. Проте, надалі, важливе місце мала здатність групи приймати нових членів, робити людей зі сторони “своїми”. У випадку підпільних організацій така здатність не простежується. Отож, потенційних можливостей для виходу за власні межі, а отже, перетворення на суспільний рух не було.

Питання чисельності підпільних організацій не менш складне. Цифри, що називаються дослідниками і учасниками відрізняються (див. табл. 4). Довіряти результатам слідства також не завжди можна: кількість підсудних не тотожна загальній кількості, окремі учасники проходили в якості свідків тощо. Отож, маємо наступні відомості (див. табл. 5).

Критичний підхід до джерел змушує диференціювати роль окремих людей в організації, рівень їх обізнаності щодо її існування та діяльності. Відомо, що керівники організації були схильні перебільшувати їх реальну кількість. Так, ініціатор утворення УНП Є. Гогусь наголошував, що представляє “Центральний провід великої організації” [2, с. 85], а Б. Грицина з УНК при вербуванні перебільшував могутність і силу організації [2, с. 74]. Подивимося як змінюються загальні цифри на прикладі “Об’єднання”.

Богдан Христинич у книзі “На шляхах до волі. Підпільна організація “Об’єднання” (1956–1959)” наводить інформацію про 95 осіб, причетних до діяльності [8]. Проте, ці цифри вимагають критичного аналізу, адже кожен мав різну ступінь причетності та втаємниченості в справі. На мою думку, можна говорити про такі групи осіб: керівники – 8 осіб, активні члени – 12, симпатики, прихильники, утаємничені – 34, особи, що приймали епізодичну участь – 24, дружини членів організації – 14, особи, дотичні до діяльності – 3.

Щодо перших двох груп, то обов’язки цих людей були слабо регламентованими. В. Леонюк, для прикладу, був автором листівок, друкарем, дбав про розширення групи, а під час поїздок в Україну з Інти – виконував функцію зв’язкового. Вже діяльність осіб третьої групи обмежується як правило одним із напрямків роботи. Ці люди лише частково, в міру своєї задіяності та проінформованості, могли знати про мету й завдання організації.

Схоже, що немає підстав округляти чисельність УНФ до 150 чи 200 осіб. “Магія цифр” здатна ввести в оману при спробах узагальнення. Так, на сьогодні відомо 65 осіб, котрі в науковій літературі пов’язані з УНФ. Серед них не лише активні учасники, але й симпатики, знайомі учасників, а також – особи, згадані в спогадах учасників. Для прикладу, як класифікувати людину, яка виконала прохання знайомого перевести пакунок з листівками й передала його іншому учаснику? З точки зору виконавця – це просто прохання, котре ні до чого не зобов’язує, й ні з чим не зв’язує. Для людини, яка просила передати – це вже виконання доручення. Багато з того, що відноситься до діяльності було зроблено не з ідейних міркувань, а по-людськи. Факт спільного ув’язнення створював нові форми відносин, коли навіть відмовити було важко. Однак, говорити про системну участь, бажання систематично працювати в подальшому серед таких людей немає підстав.

Саме тому відзначимо ще одну специфічну рису – підпільні організації спиралися на специфічне доволі чисельне середовище невдоволених радянською владою людей. Це середовище значно перевищувало чисельність активних учасників. Останні всіляко намагалися його активізувати, шляхом бодай формальної участі чи ідейної підтримки. Звідси нинішні спроби керівників/учасників злитися із цим середовищем і за його рахунок зрости чисельно. На жаль, досліднику не завжди під силу провести демаркаційну межу, проте, називаючи конкретні цифри, це варто мати на увазі.

Інші чинники, що вимагають серйозного аналізу – соціальне походження і рівень освіти. У процесі роботи були проаналізовані відомості щодо 147 осіб, згаданих у науковій літературі. Узагальнюючи, можна створити своєрідний ідеальний тип учасника підпільної організації. Це молода людина 25–30 років, селянського походження, з судимістю за участь у організованому підпіллі в роки війни. За своїм соціальним становищем це робітники (44 особи), працівники освіти (20), інженери (7), колгоспники, представники творчих професій (по 5), працівники сфери послуг, медицини (по 4), міліції (2). Значний відсоток склали

студенти (38 осіб), учні (9) та військовослужбовці (4). Із 147 осіб лише 7 були керівниками своїх структурних підрозділів. Ця інформація не остаточна з огляду на неповність вихідних даних та можливі різночитання. Потрібно враховувати, що окремі організації мали своє власне соціальне обличчя.

У силу багатьох причин, освітній рівень діячів підпільних організацій був не високий, що добре ілюструється на прикладі учасників “Об’єднання”. Із проаналізованих 92 осіб, 30 мали не повну середню освіту, 18 – середню, 16 – початкову, 8 вищу, 9 осіб на момент діяльності були студентами, а інформація по 11 особах – відсутня.

Освітній чинник особливо важливий при співставленні із тенденціями радянського (українського) суспільства. Так ось, у 1960-х рр. чисельність міського населення перевищила кількість сільського. Процес урбанізації приніс свої соціальні наслідки, які окрім іншого були пов’язані зі зростанням освітнього цензу та кваліфікації українців. Безперечно, саме молодь найбільше отримувала від таких змін. А оскільки учасниками нелегальних організацій були переважно молоді люди, то очевидне розходження із загальними тенденціями. Вони йшли проти течії, однак, обраний ними напрямком, був напрямком “вперед у минуле”. Не випадково, учасники підпільних організацій ціннісно орієнтувалися на симпатії старшого покоління. А їх діяльність була завершальним акордом руху, що відображав цінності аграрного суспільства.

Вивчаючи соціальний зріз підпільних організацій, привертає увагу, що попри багаточисельність, особливо в західних областях, людей з досвідом участі в ОУН і УПА, реальна кількість учасників підпільних організацій є мізерною. Більше того, учасниками підпільних організацій були люди, які незначною мірою раніше були задіяні в націоналістичному русі. Роль активних оунівців й упівців майже непомітна. Звичайно, актив цих організацій був фізично знищений або залишався в таборах. Але чому “другий ешелон” після звільнення чи амністії до підпільних організацій не йшов?

Творцями підпільних організацій виступає або молодь, часто із попередньою судимістю за участь, або досвідом участі у націоналістичному русі 1940-х рр. Поглянемо на віковий портрет учасників “Об’єднання”. Це молоді люди 1926–1930 рр. (58 осіб), яким на 1956 р. – час створення організації було 26–30 років [8]. Шляхом простих підрахунків можна встановити, що у 1945 р. вони склали молодіжний резерв українських повстанців. Схожу картину спостерігаємо у випадку з УНФ. Інша категорія творців підпільних організацій – учнівська або студентська молодь першого повоєнного покоління, романтично віддана ідеалам боротьби за Українську державу (СУМГ, УНВФ, Чортківська група тощо).

Отож, як пояснити факт пасивності “ветеранів” УПА та ініціативності їх молодших наступників? Що спонукало останніх до переосмислення попереднього етапу боротьби та пошуку нових організаційних форм боротьби? У першому випадку напевно варто говорити про успішність методів радянської системи. Мова не йде про ідейне перевиховання. Навіть наприкінці 1980-х рр. для влади не було секретом, що ці люди “ідейно не переозброїлися”. Залякати їх після страхів воєнного часу також було марною справою. Головна мета полягала в тому, аби змусити людей відмовитися від боротьби, змиритися з поразкою. Тривале перебування в таборах гасило у колишніх бійців прагнення до опору. Тому невдоволення й почуття ворожості не перетворювалося автоматично на чинник масового потягу до нових організаційних форм, які б виходили за межі елементарного об’єднання для самозахисту від свавілля кримінального світу, що перебував поруч. Ніхто не намагався повернути цих людей до соціалізму, достатньо було ізолювати від суспільства. І не тільки у таборах. Повертаючись до своїх домівок, вони усвідомлювали викинутість із суспільства через “неблагонадійність”, залишалися невдоволеними, однак, влада добивалася їх пасивності й мовчання. Інший момент, ці люди виявилися неспроможними переглянути свої погляди на форми боротьби. Навіть перебуваючи в таборах, вони зі скепсисом дивилися на “боротьбу словом” шістдесятників.

У молодих людей були інші мотиви. У тих, хто мав досвід війни на перший план виходили проблеми ремарківського “втраченого покоління”, у якого було “безліч смутних

ідеалів, під впливом яких і життя і навіть війна поставали в ідеалізованому, майже романтичному світлі”. Цими людьми керувало почуття особистої нереалізованості. Так, більшість майбутніх учасників “Об’єднання” взяла участь у завершальному етапі боротьби, в якості учасників молодіжних формацій УПА. Через свою недосвідченість вони були легко захоплені. Отож, прагнення наслідувати своїх героїчних попередників, без сумніву, спонукало до відновлення боротьби.

Проведене дослідження показує, що підпільні організації не отримали широкого поширення в УРСР другої половини ХХ ст. На фоні загального зростання симпатії населення до влади, ці організації були маловпливовою складовою опозиційного руху. Склад їх учасників, нелегальні методи діяльності (сюди можна додати слабкість ідеології) не дозволяли претендувати на загальний успіх. Підпільні організації створили середовище, проте, не змогли перетворитися на суспільний рух. Не випадково, ці організації врешті-решт поступилися впливом дисидентам. І саме в це коло намагалися увійти учасники підпільних організацій, перебуваючи в таборах, або звільнюючись із них після відбування покарань.

Замкнутий характер цих організацій, їх ізольованість одна від одної в підсумку ізолювали підпільників від суспільства. Схиляння останнього до порозуміння з владою, що спостерігалось після Великої вітчизняної війни, автоматично позбавляло підпільників соціальної бази. Влада, маючи значно потужніший пропагандистський ресурс, змогла легко перетворити поодинокі акції з поширення листівок чи вивішування прапорів у суспільній свідомості в провокацію. А вже згодом, загальне “обурення трудящих” спрямувати на небезпечніші для себе опозиційні виступи дисидентів.

Наразі можна гіпотетично припустити, що великий соціальний процес створення урбанізованого індустріального суспільства в УРСР, що сприяв зростанню світоглядних і побутових запитів українців, не дозволив підпільникам, часто позбавлених хорошої освіти, ідеологічно екзальтованим, донести свої ідеї в сучасній формі. Новий час вимагав нового мислення і, відповідно, нових форм. Підпільники, які принципами організації, формами роботи були спадкоємцями революціонерів ХІХ ст., на це виявилися нездатними. Схиляння до руйнівної роботи не дозволило їм запропонувати конструктивної альтернативи. Будучи неспроможними змінити існуючий лад, вони, все ж, у створених організаціях змогли віднайти сенс життя для себе, наповнити його змістом та високими ідеалами.

Список використаних джерел

1. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ ст.) / Юрій Курносів. – К., 1994. – 232 с.
2. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
3. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
4. Бажан О. Г., Данилюк Ю. 3. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України / Олег Бажан, Юрій Данилюк. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.
5. Лук’яненко Л. 3 часів неволі: Сосновка-7 / Левко Лук’яненко. – К.: МАУП, 2005. – 528 с.
6. Кравченко В. Синьо-жовтий прапор над Києвом 1 травня 1966 року / Валерій Кравченко / Передмова В. Овсієнка. – К.: Смолоскип, 2004. – 56 с.
7. Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського національного фронту // Український національний фронт: дослідження, документи, матеріали / Упор. М. Дубас, Ю. Зайцев. / Юрій Зайцев. – Л.: Інститут українознавства, 2000. – С. 14–47. 8. Христинич Б. На шляхах до волі. Підпільна організація “Об’єднання” (1956–1959) / Богдан Христинич. – Львів: ЛНУ, 2004. – 416 с.

ДОДАТКИ

Таблиця 1. Підпільні організації

№ п/п	Назва організації	Роки існування	Області діяльності	Ідеологія	Посилання на наукову літературу
1.	Спілка вільної української молоді	1945–1950	Львівська	інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 122
2.	Закарпатоукраїнські повстанці	1946	Закарпатська	інтегральний націоналізм	http://museum.khpg.org/eng/index.php?id=11280

					24486
3.	Наша зміна	1947–1949	Львівська	інтегральний націоналізм	Панчук, с. 8
4.	Юнацька підпільна організація ім. Є. Коновальця	1948–?	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 652
5.	Юнак УПА (“Юнацтво УПА”)	?–1948		інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 471
6.	Месники	кінець 1940-х – 1950	Львівська, Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.8
7.	Сонце	бл. 1950		інтегральний націоналізм	Панчук, с.9
8.	Кров України	?– 1951	Львів	інтегральний націоналізм	Панчук, с.9
9.	Кричильська молодіжна ОУН	?–1952	Рівненська	інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 618
10.	Пробоем	?–1952	Львів	інтегральний націоналізм	Христинич
11.	Нескорені	1952–1959	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.10 Зайцев, с. 37
12.	Загін юних повстанців	поч. 1950-х	Львів	інтегральний націоналізм	Христинич
13.	Група Фуги	1954	Волинська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 113
14.	Боротьба за звільнення України (“Боротьба за національну Україну”, “Союз борців за національну Україну”, “Союз борців за звільнення України”)	сер. 1950-х	Донецька	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 113
15.	Об’єднана партія визволення України (ОПВУ)	1955–1958	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.9 Захаров, с. 63 Русначенко, с. 96 Касьянов, с. 34 Алексеева
16.	Група Мар’яна	1956	Київ	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 126
17.	Група Струса–Пагашевського*	1956	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 119
18.	Група Шевченка	1956–1957	Хмельницька	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 126
19.	Об’єднання	1956–1959	Комі АРСР, Львівська, Рівненська,	інтегральний націоналізм	Панчук, с.10 Захаров, с. 62 Русначенко,

			Кіровоградська		с. 63 Бажан, Данилюк, с. 118 Алексеева
20.	Група А. Турика	?–1957		інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 654
21.	б/н у с. Привільне Солонянського р-ну *	1958	Дніпропетровська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
22.	Український національний комітет (УНК)	1958–1961	Львів	інтегральний націоналізм	Панчук, с.9 Захаров, с. 64 Русначенко, с. 72 Бажан, Данилюк, с. 115 Алексеева
23.	Ходорівська група	1958–1961	Львівська	інтегральний націоналізм	Захаров, с. 65 Русначенко, с. 88 Бажан, Данилюк, с. 114 Алексеева
24.	Українська націоналістична організація ім. С. Бандери	1958–1961	Львівська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97 Бажан, Данилюк, с. 114 Касьянов, с. 34
25.	Українська соціалістична демократична партія	1959–1960	Волинська	демократичний соціалізм	Русначенко, с. 97
26.	Українська робітничо-селянська спілка	1959–1961	Львівська	націонал-комуністична	Захаров, с. 65 Русначенко, с. 93 Бажан, Данилюк, с. 120 Касьянов, с. 35 Алексеева
27.	Група М. Апостола	рубіж 1950/1960-і	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
28.	Група з Горлівки	поч. 1960-х	Донецька	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
29.	Стрийська група	поч. 1960-х	Львівська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
30.	Коломийська група	поч. 1960-х	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
31.	Платформа єдиного революційного фронту	поч. 1960-х	Київ	демократична	Бажан, Данилюк, с. 127
32.	Підпільний центр “Свобода”	поч. 1960-х	Донецька	демократична	Бажан, Данилюк, с. 127
33.	Група Маруняса	1960–1961	Тернопільська	інтегральний	Бажан, Дани-

			ка, Житомирська	націоналізм	люк, с. 116
34.	Група Кошелика	1960–1962	Львів	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
35.	Ленінська Комуністична партія Радянського Союзу	1961	Харків	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 119
36.	Українська національна партія (УНП)	1961–1962	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.9 Захаров, с. 64 Русначенко, с. 85 Алексеева
37.	Українська загальнонародна організація з 1964/65 – Український національний фронт-2 (УНФ-2)	1961–1979	Івано-Франківська, Львівська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.10 Захаров, с. 70 Зайцев, с. 37
38.	Група Романюка–Шуста	1962–1967	Волинська	демократична	Русначенко, с. 97 Алексеева
39.	Група Григорія Гайового	?–1962	Ворошиловоградська	демократична	Захаров, с. 77 Русначенко, с. 97 Алексеева
40.	Група Володимира Савченка	1960–1962	Запорізька	демократична	Русначенко, с. 97 Бажан, Данилюк, с. 119 Алексеева
41.	Демократичний союз соціалістів	1962–1964	Одеська	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128 Алексеева
42.	Група Бульбинського, Рибича, Трасюка	1963	Донецька	б/і	Курносов, с. 45 Алексеева
43.	Група Степана Двигала	?–1964	Тернопільська	інтегральний націоналізм	УНФ, с. 597
44.	Вісник свободи України*	1964	Херсон	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 121
45.	Братство тарасівців	?–1964	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Зайцев, с. 37
46.	Український національний фронт (УНФ)	1964–1967	Івано-Франківська, Львівська, Кіровоградська, Донецька	інтегральний націоналізм	Панчук, с.11 Захаров, с. 67 Русначенко, с. 105 Бажан, Данилюк, с. 123 Касьянов, с. 74 Алексеева
47.	Українське націона-	1965	Івано-	інтегральний	Бажан, Дани-

	льно-демократичне об'єднання визволення" (УНДО)*		Франківськ	націоналізм	люк, с. 117
48.	За волю!	1966–1975	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Зайцев, с. 37
49.	Український національно-визвольний фронт	1968–1973	Львівська	інтегральний націоналізм	Захаров, с. 72 Русначенко, с. 196 Бажан, Данилюк, с. 123 Алексеева
50.	Національно-визвольна партія пролетаріату України*	1968–1969	Київ	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 122
51.	Боротьба за громадську справедливість*	1969	Миколаївська	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128 Алексеева
52.	Демократичний союз соціалістів	1960-і	Одеська	демократичний соціалізм	Русначенко, с. 97 Бажан, Данилюк, с. 128
53.	Партія боротьби за реалізацію ленінських ідей	1970	Ворошиловоград	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128 Алексеева
54.	Партія народних комуністів	1970	Донецьк	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128
55.	б/н Стебник Дрогобицького р-ну	1970	Львівська	інтегральний націоналізм	http://archive.khpg.org/index.php?id=1120816739 Касьянов, с. 142
56.	Росохацька група (Чортківська група)	1970–1973	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Захаров, с. 75 Русначенко, с. 208 Бажан, Данилюк, с. 125 Алексеева
57.	Українська національна комуністична партія	1971	Київ	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 122
58.	Група Труша	1971–1974	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 124
59.	Спілка української молоді Галичини	1972–1973	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Захаров, с. 71 Русначенко, с. 206 Бажан, Данилюк, с. 124 Алексеева
60.	Група Михайліва	1972–1973	Львівська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 125

61.	Гомін	1974–1975	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 125 Русначенко, с. 208
62.	Робітничча партія*	1979	Одеса	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128
63.	б/н у Кременці	1970-і	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 209
64.	Партія національного прогресу	рубіж 1970–1980-х	Донецька	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 122
65.	Група Климащука	початок 1980-х	Волинська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 117
66.	Ідеальна Комуністична партія Радянського Союзу	1981	Донецька	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 129
67.	Інтернаціональний революційний фронт	перша половина 1980-х	Київ, Херсон, Хуст, Рахів, Ужгород, Москва, Ленінград, Новгород	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 130
68.	Демократична партія + Союз вільних студентів + Товариство християнської православної церкви	б/і	Донецька	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 129

* ініціатива створення

б/н – без назви

б/і – без інформації

Таблиця 2. Територіальне поширення підпільних організацій.

Область	Ідеологія				Всього
	націоналістична	націонал-комуністична	демократично соціалістична	не встановлено	
Львівська	13	1	0	0	14
Івано-Франківська	9	0	0	0	9
Тернопільська	7	0	0	0	7
Волинська	2	0	2	0	4
Рівненська	1	0	0	0	1
Закарпатська	1	0	0	0	1
Донецька	2	1	4	1	8
Київська	0	2	2	0	4
Одеська	0	0	3	0	3
Ворошиловоградська	0	0	2	0	2
Хмельницька	0	0	1	0	1

Дніпропетровська	1	0	0	0	1
Харківська	0	1	0	0	1
Запорізька	0	0	1	0	1
Херсонська	0	1	0	0	1
Миколаївська	0	0	1	0	1
Діяльність у двох і більше областях	5		1	0	6
Не встановлено	3	0	0	0	3
Всього	44	6	17	1	68

Таблиця 3. Часова динаміка існування підпільних організацій.

Роки	Ідеологія				Всього
	націоналістична	націонал-комуністична	демократично-соціалістична	не встановлено	
1940-і	7	0	0	0	7
1950-і	16	1	3	1	20
1960-і	14	3	10	0	28
1970-і	6	2	1	0	9
1980-і	1	0	2	0	3
Не датовано			1	0	1
Всього	44	6	17	1	28

Таблиця 4. Чисельність підпільних організацій у науковій літературі

Назва	Русначенко	Панчук	Бажан	Захаров	Касьянов	Алексеева	Кількість за-суджених по справі
Месники		14					14
Наша зміна		9					9
Кров України		13					13
Сонце		9					9
ОПВУ		10		28	8	10	8
УНК	бл. 27	150	20	57 [□]	57 [*]	18	20
Ходорівська група	7	7	7			6	7
УНП	6–8					6	5
Об'єднання	15	15					10
УНФ		понад 150				9	9
УНФ-2	3–4	понад 200					3
СУМГ	бл. 10			до 10		5	4
УНВФ	бл. 50		14	бл. 50		50	3
Росохацька	9			9		6	7

□ дані КДБ

група							
Група Гайового							3
УРСС	8			8			7
Українська націоналістична організація ім. С. Бандери			10				
Група Климащука			17–30*				
Група Савченка			13			6	
Гомін			7				
Демократичний союз соціалістів						6	
Партія боротьби за реалізацію ленінських ідей						3	

Таблиця 5. Чисельність підпільних організацій

№	Назва	К-сть	Прізвища
1.	Спілка вільної української молоді	1	М. Волинець
2.	Закарпатоукраїнські повстанці	2	Лисенко-Писанко, В. Гурдзан
3.	Наша зміна	9	Т. Саган, Б. Карпа, Т. Словіцький, Я. Ленчик, М. Дубас, Р. Сухінський, О. Грицюк, В. Чучман, С. Саган
4.	Юнацька підпільна організація ім. Є. Коновальця	1	Я. Ткачук
5.	Юнак УПА (“Юнацтво УПА”)	1	М. Оленчак
6.	Месники	14	Ю. Кремінь, Й. Мерчук, І. Мерчук, М. Буцерка, Й. Гринишин, О. Данилишин, В. Камінський, Й. Кремінь, С. Мудрий, Є. Хемій, В. Хемій, А. Шабан, А. Юхман, Л. Ябковський
7.	Сонце	1	В. Грицай
8.	Кров України	2	Б. Криса, Ю. Грицеляк
9.	Кричильська молодіжна ОУН	5	Сем. Сорока, Ст. Сорока, С. Харченко, І. Харченко, К. Банацький
10.	Пробоем	1	О. Уличний
11.	Нескорені	1	М. Крайник
12.	Загін юних повстанців		
13.	Група Фуги	4	С. Фуга, М. Зінь, О. Пасічник, І. Данилюк

14.	Боротьба за звільнення України	4	І. Донченко, І. Кривошеєнко, О. Аушев, М. Дудінов
15.	Об'єднана партія визволення України (ОПВУ)	11	Б. Германюк, Я. Ткачук, Б. Тимків, І. Тимків, М. Площак, В. Площак, Р. Костюк, М. Замулинська, І. Струтинський, М. Юрчик, І. Коневич
16.	Група Мар'яна	4	Б. Мар'ян, В. Дамаскін, І. Пашков, Г. Хоменко
17.	Група Струса–Пагашевського	2	П. Струс, В. Пагашевський
18.	Група Шевченка	3	Є. Шевченко, А. Шевченко, Н. Конасевич
19.	Об'єднання	92	Я. Гасюк, В. Затварський, П. Клим'юк, Я. Кобилецький, В. Леонюк, Б. Христинич, Я. Жуковський, В. Слив'як, К. Банацький, А. Булавський, В. Бучковський, М. Гуль, С. Джус, Д. Жовтяк, Я. Копач, П. Лепех, Й. Слабіна, І. Шагай, Г. Рябчун, С. Оленич, К. Айзенбарт, Є. Бакаїм, П. Боечко, Л. Бойко, С. Гаврилик, В. Галета, Р. Голійчук, Й. Драгомирецький, І. Король, І. Кравчук, І. Крохмалюк, Б. Кулик, А. Кушка, Д. Кушлик, Д. Максимчук, М. Музичко, С. Оленчук, Д. Семенюк, П. Сорока, М. Турянський, Я. Турянський, Р. Левинський, Р. Івасик, Б. Саламаха, В. Саламаха, С. Сорока, С. Сорока, О. Уличний, І. Харечко, С. Харечко, С. Шепель, М. Гаврилик, В. Голубінка, І. Довгорук, Б. Затварський, Ф. Малишевський, Д. Мельник, Ю. Мельник, О. Новак, О. Островська, А. Сиськов, К. Туркас, М. Хмельовський, М. Бобівська, К. Зварич, А. Слабіна, В. Василик, В. Вінтонів, К. Вірста, В. Герула, М. Ланова, І. Максимець, М. Максим'юк, Й. Мартинець, І. Приступа, Б. Стефанюк, Є. Христинич, А. Черешня, М. Шигилик, І. Ютавець, О. Айзенбарт, О. Банацька, П. Бучковська, А. Гасюк, Г. Жуковська, Є. Затварська, С. Клим'юк, С. Кобилецька, А. Кушка, І. Леонюк, Ю. Слив'як, М. Бобівська
20.	Група А. Турика	1	А. Турик
21.	б/н у с. Привільне Солонянського р-ну		
22.	Український національний комітет (УНК)	25	Б. Грицина, І. Коваль, А. Каспришин, Г. Кузик, П. Климчак, О. Хом'якевич, В. Сорока, О. Зельман, О. Тяглицевець, М. Йовчик, С. Покора, М. Мельничук, М. Мелех, Г. Чорнобай, М. Курило, М. Машталер, О. Менько, В. Салук, І. Харак, Г. Зельман, В. Яремчук, О. Менько, В. Гнот, Р. Гурний, В. Кіндрат
23.	Ходорівська група	7	Ф. Дронь, Ф. Проців, М. Проців, М. Ханас, Й. Нагро(е)бний, І. Щербицький, В. Капітоненко
24.	Українська націоналістична організація ім. С. Бандери	4	В. Винярьський, А. Левицький, М. Сенюта, М. Хаврон
25.	Українська соціалістична демократична партія	2	Б. Бульбінський, С. Бабич
26.	Українська робітничо-селянська спі-	8	Л. Лук'яненко, І. Кандиба, С. Вірун, В. Луцьків, О. Лібович, Й. Боровницький, І. Кипиш, М. Ващук

	лка		
27.	Група М. Апостола	1	М. Апостол
28.	Група з Горлівки	2	П. Стифанець
29.	Стрийська група		
30.	Коломийська група		
31.	Платформа єдиного революційного фронту	6	О. Калиниченко, О. Калиниченко, В. Олійник, П. Кравчук, М. Белова, В. Рафальський
32.	Підпільний центр “Свобода”	3	А. Сенін, В. Бобилєв, В. Приходько
33.	Група Маруняса	5	М. Маруняс, В. Букало, В. Кухарський, Й. Колесник, Д. Лусинчин
34.	Група Кошелика	1	Р. Кошелик
35.	Ленінська Комуністична партія Радянського Союзу		
36.	Українська національна партія (УНП)	7	Є. Гогусь, Є. Грицишин, В. Куликовський, Б. Гогусь, П. Дзюра, П. Пундик, П. Палихата
37.	Український національний фронт-2 (УНФ-2)	68	М. Крайник, О. Дида, Р. Василенко, Б. Василенко, М. Литвинишин, І. Мандрик, В. Зварич, М. Матійців, Д. Куціль, Б. Мандрик, М. Гаїв, К. Гаврилів, М. Стефанишин, І. Журавінський, М. Кухарчук, К. Кухарчук, Д. Матійців, С. Куйбіда, М. Журавінський, Г. Куценко, М. Копчак, М. Чех, Р. Альфавіцький, В. Бибик, М. Заблоцький, В. Сеньків, Б. Сеньків, Б. Зварич, Г. Диндин, П. Вінтонів, М. Григорський, Ф. Базюк, Й. Солнок, О. Сеньків, Й. Кудибин, Г. Фельдман, М. Журавінський, Ю. Бобош, І. Коваль, Т. Крайник, Г. Кудибін, Т. Диндин, Г. Будник, П. Крайник, Т. Пенгрин, Й. Пенгрин, Д. Романюк, С. Вінтонів, М. Костирко, І. Дзеба, В. Римик, Д. Білінський, О. Канюк, О. Гуменюк, Я. Підвисоцький, М. Кудибин, М. Кудибин, М. Вінтонів, Л. Гошовський, К. Ширмамедов, Б. Дяченко, І. Нанинець, М. Кріль, І. Корпан, С. Семчук, Б. Сеньків, Б. Вінтонів, Ю. Чудінович
38.	Група Романюка–Шуста	2	Шуст, В. Романюк
39.	Група Григорія Гайового	3	Г. Гайовий, І. Пашков, М. Максименко
40.	Група Володимира Савченка	7	В. Савченко, В. Рин(ш)ковенко, Ю. Покрасенко, Б. Надтока, О. Воробйов, В. Чернишенко, Яременко
41.	Демократичний союз соціалістів	6	М. Драгош, Н. Тарнавський, І. Чердинцев, В. Постолатий, С. Чеми(є)ртан, М. Кучеряну
42.	Група Бульбинського, Рибича, Трасюка	3	Бульбинський, Рибич, Тарасюк
43.	Група Степана Двигала	1	С. Двигало

44.	Вісник свободи України	1	Д. Кулиняк
45.	Братство тарасівців	1	М. Дяк
46.	Український національний фронт (УНФ)	65	Д. Квецко, М. Дяк, З. Красівський, Я. Лесів, В. Кулинин, Б. Равлюк, Т. Кулинин, В. Салапата, С. Геранович, Б. Криса, С. Корольчук, Є. Пастух, С. Вардинець, Т. Ільницький, М. Мелень, І. Губка, Г. Прокопович, М. Качур, М. Федів, Д. Барандій, В. Віхоть, М. Волошин, В. Гурський, І. Могитич, Є. Бобко, Є. Гвоздюк, М. Мавдрик, Є. Горошко, Николишин, Б. Виник, М. Босяк, Б. Чернихівський, В. Голубовський, В. Демчук, З. Гузар, О. Нижник, І. Огородник, О. Геринович, Є. Дацюк, Ю. Сазанський, І. Дячишин, П. Ковальчук, Г. Храпач, Д. Харів, І. Мізунський, М. Думанський, М. Петричко, Ф. Литвиненко, Д. Юсип, О. Ніценко, О. Галів, Ю. Бобош, Я. Сова, В. Цвілюк, М. Ільчишин, С. Держко, Є. Дацюк, В. Процюк, Б. Дяк, Я. Скавінський, В. Морич, М. Данилів, М. Данилишин, І. Бучко, В. Юсип
47.	Українське національно-демократичне об'єднання визволення" (УНДО)	1	П. Угринов
48.	За волю!	1	І. Мандрик
49.	Український національно-визвольний фронт	18	З. Попадюк, Я. Микитко, Г. Погорелов, О. Богуш, Є. Сеньків, І. Ковальчук, Д. Петрина, О. Іванцьо, Г. Хвостенко, С. Слука, І. Худий, І. Сварник, І. Кожан, М. Долинська, Л. Філонов, Р. Козовик, Н. Степула, Р. Ромодань
50.	Національно-визвольна партія пролетаріату України	1	А. Коробань
51.	Боротьба за громадську справедливість	1	М. Богач
52.	Демократичний союз соціалістів	1	М. Драгош
53.	Партія боротьби за реалізацію ленінських ідей	4	Хохлов, Чеховський, Г. Толстоухов, Потоцький
54.	Партія народних комуністів	1	А. Демчишин
55.	б/н Стебник Дрогобицького р-ну	6	Р. Калапач, Л. Старосольський, З. Дмитрів, П. Ярунів, В. Пікас, М. Кулик
56.	Росохацька група (Чортківська група)	9	В. Мармус, М. Мармус, С. Сапеляк, П. Винничук, П. Вітів, В. Сеньків, А. Кравець, М. Слободян, М. Лисий
57.	Українська національна комуністична партія	1	В. Рубан
58.	Група Труша	5	В. Труш, М. Григор, П. Данилів, Б. Гронський, А. Кузан

59.	Спілка української молоді Галичини	11	Д. Гриньків, В. Шовковий, Р. Чупрей, С. Романишин, М. Мотрюк, Д. Демидів, В. Михайлюк, В. Кузенко, Т. Стадніченко, Б. Романишин, І. Кравців
60.	Група Михайліва	1	І. Михайлів
61.	Гомін	1	М. Слободян
62.	Робітнича партія*	1	М. Монаков
63.	б/н у Кременці		
64.	Партія національного прогресу	1	Ю. Мельник
65.	Група Климащука	1	Климащук
66.	Ідеальна Комуністична партія Радянського Союзу	2	О. Зеркальцев, В. Зеркальцев
67.	Інтернаціональний революційний фронт		
68.	Демократична партія + Союз вільних студентів + Товариство християнської православної церкви	1	М. Семенцов

Таблиці складено на основі літератури:

- Алексеева Л. М. История инакомыслия в СССР: Новейший период / Людмила Алексеева. – Вильнюс – М.: “Весть”, 1992. <http://www.memo.ru/history/diss/books/alexseewa/>
- Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України / Олег Бажан, Юрій Данилюк. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.
- Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського національного фронту // Український національний фронт: дослідження, документи, матеріали / Упор. М. Дубас, Ю. Зайцев / Юрій Зайцев. – Л.: Інститут українознавства, 2000. – С. 14–47.
- Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). – Харків, 2003. – 144 с.
- Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
- Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ ст.) / Юрій Курносів. – К., 1994. – 232 с.
- Панчук М. Від УВО–ОУН до УНФ: єдність і спадкоємність українського націоналістичного підпілля / Мирослав Панчук // Український національний фронт: дослідження, документи, матеріали / Упор. М. Дубас, Ю. Зайцев / Юрій Зайцев. – Л.: Інститут українознавства, 2000. – С. 5–13.
- Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
- Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с.
- Христинич Б. На шляхах до волі. Підпільна організація “Об’єднання” (1956–1959) / Богдан Христинич. – Львів: ЛНУ, 2004. – 416 с.
- <http://museum.khpg.org/eng/index.php?id=1128024486>
- <http://archive.khpg.org/index.php?id=1120816739>

Ярослав Секо

НЕЛЕГАЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ УССР ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ В.: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В статтє изучена сущность подпольных организаций, их место в структуре оппозиционных общественных движений, проанализированы проблемы количества и численности организаций, территории деятельности, социальные, возрастные, образовательные характеристики участников подпольных организаций.

Ключевые слова: подпольное движение, украинский национализм, национал-коммунизм, интегральные националистические организации, ревизионизм.

Yaroslav Seko

ILLEGAL ORGANIZATIONS OF USSR OF THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY: GENERAL DESCRIPTION

The article clarifies the essence of underground organizations, their place in the structure of oppositional social movements, analyzes the problem of the total number of organizations, size, area of activity, social, age and educational characteristics of members of underground organizations.

Key words: underground movement, Ukrainian nationalism, national communism, integral nationalist organizations, revisionism.